

Ina minoritad cuntanscha l'adualitad

Tschintg decennis cumbat aleman a Friburg

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **In Friburgais romand vaira prolix – ses num hai emblidà – sa distingueva d'avust e settember 1959 aifer la magistraaglia d'in internat da la Svizra orientala. D'ina vart defendeva l'ideal d'in'Europa unida, ma da l'autra leva l'mantegnair ordaifer «sia» Europa ina cuminanza che viva amez noss continent, numnadamain l'alemana svizra, «les Suisses allemands».** Lez discurs tunava vaira curius en la regiun nua che pader Notker «Teutonicus» OSB († 1022) aveva translata en aleman medieval ovr classicas da la litteratura latina. Tranter ils magisters da lez internat da 1959 sa chattava durant duas emnas era l'autur da questas lingias, dischlocà lura dal patruen in ina scola mercantila ch'el possedeava utrò. Tar quel prim contact cun in Friburgais hai chapì ch'i dettia là in problem etnic. Gist en schaner da quel onn 1959, en la chapitala chantunala, è naschida la «Deutsch-freiburgische Arbeitsgemeinschaft» (DFAG) per represchentar ils interess culturals e linguistics d'ina cuminanza discriminada che furmava 1960 34% da la populaziun friburgaisa. Gievgia, ils 18 da zercladur 2009 a las 17.00 festivescha la DFAG ses 50 onns cun in referat dal renumà Friburgais biling Roger de Weck (Turitg e Sent) entitulà: «Was die Schweiz zusammenhält. Über Sprache und Politik» (1). Gist per in public rumantsch vali la paina da resumar l'activitad, ils success e las disfatgas da la DFAG durant quest mez tschientaner, pia la transfurmaziun d'in chantun romand cun minoritad alemana en in chantun biling cun dus linguatgs actuals. L'ovra fundamentala en chausa ha scrit il giuven istoricher Bernhard Altermatt (2) sa basond sin ina lavur realisada sut l'egida dal professer friburgais Francis Python; gist per in public rumantsch vali la paina da leger lez rapport captivant davart las fadias d'ina cuminanza linguistica per cuntanscher l'adualitad.

La dumonda anc averta dals toponims

Lez chantun enconusch'ins qua cunzunt sch'ins ha frequentà sia universitad bilingua. Ma quai na tanscha betg. Ins duai viagiar da la chapitala fin giu Murten cun la viafier a binari stretg dals «Transports publics fribourgeois» (uschia il num uffizial). Il tren cursescha tut patgific d'in vitg a tschel senza dar part tgenin che ha ina maioritad romanda e tgenin in'alemana. Tgi che s'infurmescha tar las cifras uffizia-

las nota savens che la maioritad va vi e nà d'ina dumbraziun a l'autra. La davosa staziun avant Murten ha num Münchenwiler-Courgevaux; l'emprim num è quel d'in vitg bernais, ma la maioritad da Courgevaux era romanda da 1880 (53,4%) a 1941, alemana 1950 e 1960, puspè romanda 1970 e 1980 e dapi lur alemana. Igl è cler ch'omadus linguatgs èn tradiziunals a Courgevaux, ma uffizial è mo il num franzos; quai è il cas tar plis vitgs da la regiun e cunzunt tar la chapitala (25% germanofons dal 2000). Gia 1958 ha deputà Ernst Etter, en ina dumonda scritta a la regenza, crititgà modestamain mo il diever exclusiv dal num franzos da vischnancas tradiziunalmain bilinguas sin tavlas da signalisaziun situadas en lieus germanofons. Quest postulat è oz anc adina pendent. La DFAG n'ha gnanca savì cuntanscher in num biling per la staziun da viafier da la chapitala, sco ch'igl è il cas per exempel a Biel/Bienne e Dents/Mustér.

In text da basa davart linguas

Ma Etter crititgava mancanzas pli grevas che quellas davart la signalisaziun, per exempel «la publicaziun unilingua franzosa da las annunzias e comunicaziuns da l'administraziun chantunala en il fegl uffizial» (Altermatt, p. 90). L'um che ha convocà la radunanza da fundaziun da la DFAG enconuscheva fitg bain ils quitads da la populaziun rurala en il district aleman da la Sense, sco era l'istorgia multifara da Friburg, commember da la veglia confederaziun germanofona. Igl era il medi da champagna Peter Boschung (1912–1999), docter da l'Universitad da Berna e perscrutader passiuà dal passà friburgais; la radunanza l'ha elegì parsura, e sia corrispondenza cun las autoritads chantunals «mussa che la DFAG s'occupava da bunamain tut quai che pertutgava la bilinguitad administrativa (...). 1966 han Boschung ed il chanzlist chantunal René Binz fatg part ensemen d'in'emissiu da la televisiun svizra alemana (...). Grazia a la cooperaziun tranter l'unien e las autoritads chantunals ha la situaziun dals linguatgs sa meglierada en ils onns 60 e 70 (...). Dapi l'entschatta dals onns 60 è la DFAG s'engaschada era per la reconuschientscha da la bilinguitad en la constituziun chantunala; ella ha contactà l'Institut friburgais (IF), unien culturala francofona» (pp. 119–121). Il fundatur da l'IF, l'istoricher conservativ Gonzague de Reynold (1880–1970), resguardava il tu-

destg sco element constitutiv dal spiert friburgais; 1958 ha'l scrit a Boschung: «A la part tudestga da l'IF hai dà la medema paisa e valor ch'a la part romanda; i na sa tracta betg da statistica e da cifras da populaziun, mabain d'elements da cultura e creativitat (...). Gia daditg nota quai ch'ins sa numnar il malesser dal pajais da la Sense (...). Da vart romanda veseva l'ignoranza ed ils pregiudizis tups encunter tut quai ch'è german; sper la Sense veseva in sentiment d'inferiuradad» (cità p. 235). La DFAG e l'IF han lur elavurà e publicità ensemen 1968 l'uschenitga «Charte des langues – Sprachencharta», document fundamental davart dretgs da linguatgs en contact. Las discussiuns publicas en chausa han stimulà personalitads e gruppas estras (belgas, canadais, jugoslavas euv.) da vegnir a Friburg per s'infurmar davart la convivenza da dus linguatgs en il chantun.

Cooperond cun la regenza

Il svilup favuraivel ha stimulà la DFAG 1971 da «giavischar ina sentupada cun il cussegl guvernativ per reglar problems pli cumplitgads cun dialogar (...). La conferenza ha gi lieu en favrer ed ha tutgà las dumondas suandantas: Il cas de Courgevaux, l'applicaziun da la 'Charte des langues', la bilinguitad dal Technicum [chantunal], l'administraziun dal district biling da la Sarine/Saane, toponims e cunzunt, en la chapitala, nums da punts che van suror il cunfin da linguas (...). Ma las activitads da la DFAG na cumpiglian betg mo il cumbat per far resguardar il tudestg en l'administraziun publica (...). Gia 1960 ha'la institui il 'Deutschfreiburger Kulturpreis', archiv da cassetas sonoras, ina cumissiu da radio e televisiun ed in premi da concepts per classes superiuras da scola. 1962 ha la DFAG surpiglià da manar la secziun germanofona da la Societad da scripturs friburgais; sia gruppa da lavur speziala ha fixà normas unifurmas per transcriber ils dialects chantunals. La DFAG ha plinavant creà ina cumissiu per occurrenzas culturalas germanofonas en la chapitala, cun referats, sairas litteraras e teater davent da 1963 (...). Svelt è la vegnida la partenaria privilegiada da las autoritads areguard dumondas da lingua» (pp. 119–121). 1976 ha l'administraziun da la chapitala, plitost ostila vers la bilinguitad, mess inscripziuns monolinguas («Fribourg») empè da «Fribourg/Freiburg» sin las tavlas da signalisaziun ad entradas da la citad. En ina brev

da 1977 al cussegl guvernativ ha lura Boschung punctuà l'impurtanza dals toponims: «Mintga dumonda da lingua cumiglia in problem da toponims sco element essenzial (...). Ina cuminanza linguistica ha il dretg fundamental da duvrar ils nums tradiziunals dals lieus, e quai en la vita privata, ma er en la publica. Quests nums èn elements constitutivs dal linguatg e rinforzan ils lioms d'ina regiun; (...) savens èn las perditgas las pli veglias da ses passà demografic e cultural» (cità p. 138). En quest senn ha la regenza mess puspè inscripziuns bilinguas a las entradas en dumonda da la citad. In auter problem derivava per l'administraziun chantunala dal duair da translatar. «Las traducziuns eran savens mediocras. 1987 ha la DFAG examinà versiuns tudestgas da decretis u messadis e giavischà la creaziun d'in post linguistic spezial 'per eliminar ils sbagls da linguatg e da translaziun e per garantir in equiliber qualitativ tranter ils texts uffizials franzos e tudestgs' (...). La regenza ha acceptà d'engaschar in traductur en piazza plaina tar la Chanzlia chantunala; 1989 è vegnì in segund» (pp. 163–164). Igl è stà bier pli grev d'avrir classes tudestgas en la scola per tgirunzas e tgirunzs, postuladas gia 1977 d'in deputà e messas ad ir pir 1992. Anc 1992 ha in auter deputà crititgà che 88% dal persunal dal Spital chantunal sappia mo franzos, uschè che blers pazients friburgais tschernian l'Insel-spital da Berna.

Ina victoria ed ina disfatga

Pir 1990 ha in success fundamental da la DFAG francà la reconuschientscha plaina da la bilinguitad chantunala. L'art. 21 da la constituziun da 1857 stipulava: «Leschas, decretis e regulativs duain vegnir publicats per franzos e per tudestg. Il text franzos vala sco original.» Gia 1962 ha la DFAG postulà l'adualitad totala dals dus linguatgs. Suenter 1968 sa tractavi «mo» pli d'applitgar la «Charte des langues». Quai ha pretais 1983 deputà Erwin Jutzet. Ils 23 da settember 1990 ha il suveran finalmain astgà approvar cun 83,69% da las vuschs la versiun curregida da l'art. 21: «Il franzos e tudestg èn ils linguatgs uffizials. Lur diever è reglè respectond il princip da territorialitad. Il chantun promova l'enclieg tranter las duas cuminanze linguistics.» En quest senn ha la regenza sutmess 1999 al cussegl grond la proposta d'introducir l'immersiu en l'auter linguatg chantunal per ina part da l'instrucziun, suenter in temp transitori

d'otg onns. Il parlament ha approvà il project cun 80 vuschs encunter 3. Ina gruppa francofona ha dalunga rimnà las sutscriptiuns basegnavlas per in referendum. Las trais corifeas da l'opposiziun, «les trois papis», eran in anteriur cusseglier guvernativ, in anteriur inspectur da scola ed in anteriur rector da la Scola auta pedagogica. Cunter il project d'immersiu han ins punctuà arguments germanofobs, «la refusa dal tudestg e la disfidanza vers la cultura germana. Plinavant han ins fatg valair la protecziun da la lingua e cultura franzosa e dals intschess francofons. Ins numnava pia l'inimi ch'ins predeva en mira, sco quel che vegnia da l'ost, da l'intschess aleman e german (...). Ins refusava la bilinguitad sco tala, recumandond contacts mo minimals cun autras cuminanze linguistics (...). La linguista Anna Lietti ha constatà cun amarezza: 'Insaquants francofons manegian ch'emprennder la lingua da l'auter muntia capitular, ma vairamain munti dapli pussanza sin el'» (p. 289). Ils populistas francofons han triumfà instigond la tema da la germanisaziun. Tar la votaziun chantunala da 2000 ha il suveran ditg «na» cun 36 064 vuschs cunter 35 082. Ils dus districts cun maioritads germanofonas han ditg «gea» (72,8 e 70,3%) sco era la chapitala (51,9%), ma tut tschels districts han refusà il project. Altermatt manegia che la regenza da Turitg haja contribuì al resultat «cun annunziar paucs dis avant la votaziun friburgaisa ch'ella dettia la prioritad a l'englais en la scola primara sin donn e cust dal franzos» (p. 301); blers Romands han resentì lezza decisiun arroganta sco ina schleppa. In dals «trois papis» ha commentà la victoria dal «na» sco suonda: «Durant in onn, sco antruras, han ils Friburgais senti il flad impertinent dals invasurs nà da l'ost» (cità p. 303 ord 'La Liberté' dals 6 d'october 2000). Quai è il spiert da quel magister friburgais ch'instruiva 1959 a Son Gagl. Il giurist Peter Saladin ha manegia: «L'avegnir da la quadrilinguitad en Svizra dependa da la capacitad da superar tuttafatg quella tenuta che tschentata atgna etnia enamez» (cità p. 306). Tgi che vul savair dapli duai leger l'essai d'Altermatt e dudir il referat da Roger de Weck ils 18 da zercladur a Friburg.

1) Lieu: Universitad da Friburg (Misericorde) sala 3113.

2) Bernhard Altermatt, *La politique du bilinguisme dans le canton de Fribourg/Freiburg*. Friburg (Universitad, collecziun «Aux sources du temps présent») 2003.